Bir Hayat Hikâyesinin Kâğıttan Tanıkları

Hikâye ve Romanlarında Ahmet Mithat Efendi

Salim Çonoğlu

ÖTÜKEN

Salim Çonoğlu; 18 Haziran 1970 Samsun/Havza doğumludur. İlk, orta ve lise öğrenimini Havza'da tamamladı. 1989 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1993 yılında mezun oldu. 1994 yılında Balıkesir Üniversitesi Necatibey Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1996 yılında yüksek lisans eğitimini bitirmesinin ardından, Hacettepe Üniversitesi'nde başladığı doktora çalışmasını, 2000 yılında tamamladı. Nisan 2010'da doçent olan yazar, halen Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Salim Çonoğlu'nun inceleme/çözümleme alanında kitapları vardır. *Türk Dili*, *Türk Edebiyatı*, *Türkbilig*, *Kardeş Kalemler*, *Bilig* gibi akademik ve kültürel dergilerde Türk Edebiyatı ve Türk Dünyası Edebiyatları hakkında roman ve şiir incelemeleri yayınlanmıştır.

İçindekiler

Önsöz 9

Giriş

I. Zihinsel Yetimliğin Telafisi ya da Boşluğu Dolduran "Efendi Babamız" 15
II. Hayatı Eserden Okumak ya da Hayattan Yansıyan Edebiyat 21

Birinci Bölüm

Aktar Çıraklığından Yazı İşçiliğine Uzanan Hayat 27

İkinci Bölüm
Hayattan Başlayan Eser

I. Kendi Kendini Yetiştiren Yazar ya da Şahsi Teşebbüs 45
II. Tesadüfler ve Hamiler 66
III. Memleketi Kalkındıracak "Nimet-i Marifet": Maarif 81
IV. Politikadan Uzak Duran Yazar 95
V. Sürgünlük 97
VI. Esaret ve Hürriyet-i Şahsi 103
VII. Melek Hanımla Evlilik 108
VIII. Sefih Hevesler Uğrunda 112
IX. Babıâli Caddesi'nin Müstakbel Kurucusu Ahmet Mithat Efendi ve Aydınlığın Geldiği Ocak: Gazete ve Gazetecilik 118
X. Osmanlılık Şanını Muhafaza Etmek 132
XI. Sürgünde "Allah'ın Lütuf ve Merhametine İltica" ve Adalet Fikri 140
XII. Tiyatro ve Eğitim 149
XIII. Batılı İcatlar 154
XIV. Ahmet Mithat Efendi ve Deniz 160
XV. Spor ve Avcılık 169
XVI. Esaretin Çocukları Çerkezler 172
XVII. Balkanlar 175
XVIII. Kütüphaneler 183

Sonuç 192
Kaynakça 195

Önsöz

Türk Edebiyatının yenileşme tarihinde önemli bir devreyi dolduran ve on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde tam anlamıyla aydınlığın geldiği bir ocak olan Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı ve eserinin kaynağı, elbette yine hayatı ve eseridir. Ali Muzaffer'in, onun için yazdığı "Zamanımız Osmanlı Üdeba ve Muharrirîni Ahmet Mithat Efendi"[1] adlı makalesinde söylediği, "Kitab-ı Matbuat-ı Osmaniyenin dibâce-i iftiharı Ahmet Mithat Efendi'dir." cümlesindeki mukaddime, önsöz ya da başlangıç anlamına gelen "dibâce" kelimesi, mübalağalı olmaktan daha çok, bir gerçeği ifade etmektedir. Matbaa kurması ve işletmesi, her alanda sayısız kitap ve risale neşretmesi ve Osmanlı toplumunu okumaya alıştırması gibi büyük emekleri düşünülünce onun Osmanlı yazı hayatını içeren bir kitabın önsözü olarak nitelendirilmesi hiç de abartı olarak algılanmaz.

Fakir bir esnaf ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelen Ahmet Mithat Efendi, oldukça güç şartlar içinde yetişmiştir. Çocukluğu mahrum bir ortamda ve oldukça "serazat" geçmiş, altı yedi yaşlarındayken yaramazlıkları yüzünden kendisinden yaka silken mahallelinin baskısıyla ama daha çok ailesinin geçim zaruretinden Mısır Çarşısı'nda bir aktar dükkânına boğaz tokluğuna çırak olarak verilmiştir. Bu yıllar, "Küçük Ahmet"in yaşadığı zorluklar ve çektiği sıkıntılar yüzünden, sefaletten ve cehaletten kurtulma arzusunu yoğun olarak hissettiği bir dönemdir. Okuma yazma dâhil her şeyi Mısır Çarşısı'nda neredeyse el yordamıyla öğrenen Ahmet Mithat Efendi,

---

[1] Ali Muzaffer, *Terâcim-i Ahvâl-i Meşâhir Yahut Zamanımız Osmanlı Üdebâ ve Muharrirîni: Ahmet Mithat Efendi*, 1317, Dersaadet, Kasbar Matbaası.

bütün bu çabalarının karşılığını, birkaç sene içerisinde, çırağı olduğu çarşının en bilgin insanı olmakla alacak, kitaplara ve bilgiye duyduğu açlığın/ilginin başlamasına sebep olan bu başlangıç, ömrünün sonuna kadar ilk günkü heyecanını hiç yitirmeyecektir.

Hem dostu hem de Rodos'ta sürgün arkadaşı olan Ebuzziya Tevfik'in *Mecmua-i Ebuzziya*'da onun hakkında yazdığı "Biz Nasıl Çalışıyoruz Başkaları Nasıl Çalışıyor; Ahmet Mithat Efendi"[2] adlı makalesinde de ifade ettiği gibi, hayata nasıl çalışarak başladıysa, ömrünün sonuna kadar bu yoğun çalışma temposundan hiç ödün vermeden aynı şekilde devam eden Ahmet Mithat Efendi'ye takılmış lakaplardan ikisinin "Kırk Ambar" ve "On iki beygir kuvvetinde bir yazı makinesi" olması da tesadüfî değildir.

Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayat hikâyesinin yeniden yazıldığı bir devre aittir. Onu, önümüzde açılan yeni bir hayatın hemen başlangıcında asıl önemli ve ilgi çekici kılan şey de, hem yeni hikâyenin yazıldığı dönemin ihtiyaçlarını doğru tespit etmesi hem de bu yeni dönemde toplumda uç veren zihinsel yetimliğin telafisi için metinler üretmiş olmasıdır. Özellikle bu telafi edici tavır, Ahmet Mithat Efendi'nin, eserleriyle "sevecen, yol gösterici bir baba" rolünü üstlendiğini de göstermektedir.

Batılılaşmayla başlayan tarihî süreçte zihinlerdeki düzeni sağlayan baba algısının değişmesi ve toplum babalığının yerine; var olan düzeni iyileştirip devam ettirmekten çok, iki medeniyet, iki yaşam tarzı arasında tercihe zorlayan bir yapının tesis olunması, yetimliği telafi edecek ve çözüm yolları sunacak insanların ortaya çıkışını da gerekli kılmıştır. İşte, Tanzimat ile başlayan modernleşme hareketlerinin getirdiği otorite boşluğu ve kargaşa ortamı içerisinde Ahmet Mithat Efendi, gerek gazete yazıları gerek edebi eserleriyle bu sürecin daha az hasarsız atlatılmasına yardımcı olmuş ve bir anlamda boşluğu dolduran bir baba rolü üstlenmiştir. Bu tespit, Ahmet Mithat Efendi'den bahsedilirken kullanılan "Efendi Babamız" tabirinin ne kadar doğru olduğunu da göstermektedir. Çocukların aile içerisinde, babalarını örnek aldıkları ya da babaların çocuklarının doğru-

---

[2] Ebuzziya Tevfik, "Biz Nasıl Çalışıyoruz, Başkaları Nasıl Çalışıyor: Ahmet Mithat Efendi", *Mecmua-i Ebuzziya, Zammiye-i Mecmua-i Ebuzziya*, cüz 80, Sayı: 18, 1316.

yu bulabilmeleri için onlara kendi hayatını örnekleme çabası göz önünde tutulduğunda, Ahmet Mithat Efendi'nin, ürettiği metinlerle kendi hayatı arasındaki yoğun geçişliliğin sebeplerinden birinin de yol gösterici, ya da telafi edici babalık olduğu görülmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserine hayatından girmek / başlamak, eseri ve yazarı anlamak için okuyucuya önemli imkânlar sunmaktadır. Gerek *Menfa* isimli eserinde hayatına dair anlattıkları, gerekse daha sonra hakkında yazılan biyografiler; yazarın hayatı ve kurmaca dünyası arasındaki yoğun geçişliliğin, eseri için önemli bir kaynak teşkil ettiğini göstermektedir. Ahmet Mithat Efendi, sadece iç dünyasına ait sırları değil, kendi gerçek yaşamını somut hale getiren bütün olayları olanca ayrıntısıyla roman ve hikâyelerinin arasına ilmek ilmek dokumuştur. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi'nde, "O'nun eserine hayatından girmek, bu eseri yakalamak için sanılacağından çok faydalıdır"* derken bu geçişliliğe işaret etmektedir.

Bu çalışmada da, kurmaca eserlerinin her satırında, çocukluğundan ölümüne kadar yaşadıkları, yaşamak istedikleri, gerçekleştiremedikleri, gerçekleştirdikleri, acıları, hüzünleri, sevinçleri, okul yaşamı, evlilikleri, iş yaşamı, gazeteciliği, çocukları, sürgünlüğü vb. anlatan Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı ve eseri arasındaki ilişkinin izine düşülmüştür.

Türk Edebiyatında hayatı ve eseri arasındaki ilişkinin en belirgin olduğu yazarlardan biri olan Ahmet Mithat Efendi'nin eserine hayatından başlama amacı güden bu çalışma, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında iki alt bölüm bulunmaktadır. *Zihinsel Yetimliğin Telafisi ya da Boşluğu Dolduran "Efendi Babamız*" başlığını taşıyan kısımda, Ahmet Mithat Efendi'nin, Tanzimat yıllarında iki medeniyet, iki yaşam tarzı arasında tercihe zorlanan; doğru yolu arayan topluma yol gösteren, boşluğu dolduran ve kültürel anlamda yetimliği telafi eden bir "baba" olduğundan söz edilmiştir. Giriş kısmının ikinci alt bölümü *Hayatı Eserden Okumak ya da Hayattan Yansıyan Edebiyat,* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde de, eser ve hayat ilişkisinden hareketle, Ahmet Mithat Efendi'nin kurmaca metinlerinin, yazarın yaşamını ortaya koymada belirleyici bir öneme sahip olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümü *Aktar Çıraklığından Yazı İşçiliğine Uzanan Hayat* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde, ikinci bölümde ele alınacak eser-hayat ilişkisini daha somut hale getirecek bir biyografi denemesi yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü ise *Hayattan Başlayan Eser* üst başlığı altında on sekiz alt başlıktan oluşmaktadır. Eser-hayat ilişkisi çerçevesinde okunan roman ve hikâyelerin sunduğu bu on sekiz alt başlık altında, eser ve hayat gibi birbirinden çok farklı iki dünya arasındaki sınır tanımaz geçişlilikler ve benzerlikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Gerçek yaşamını şekillendiren olayları, kişileri kimi zaman ayrıntılarıyla kimi zaman ayrıntıya girmeden kurmaca eserlerinin sayfaları arasında dile getiren Ahmet Mithat Efendi'nin hayatı ve eseri arasındaki ilişkiden bahsetmeyi amaçlayan bu çalışmanın yazılma sürecinde desteklerini eksik etmeyen dostlarıma ve eseri yayınlayan Ötüken Neşriyat'a teşekkürü bir borç biliyorum. teşekkür ederim.

Dr. Salim ÇONOĞLU
Balıkesir Nisan 2015

Giriş

I. Zihinsel Yetimliğin Telafisi ya da Boşluğu Dolduran "Efendi Babamız"

Siyasi, idari, iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarda yeni bir başlangıcının ifadesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, Batılılaşma/modernleşme bağlamında, hayat hikâyesinin yeniden yazıldığı yılların başlangıcı sayılan Tanzimat, Turhan'ın ifadesiyle, Türk kültür değişmelerinde önemli bir yer işgal etmektedir (Turhan 1997: 16). Değişen şartlar karşısında imparatorluğun yeni bir başlangıç yapmak istemesi, aynı zamanda devletin yeni bir anlayış ve bakış açısına göre tanzim edilmesi/kurulması anlamına da gelmektedir.

Yeni ihtiyaçları karşılayacak, sorunları tamamen ortadan kaldırmasa da en aza indirebilecek Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle batılılaşmanın bir devlet programı haline gelmesi ve bu çerçevede devlete ait bütün kurumların yenilenmeye başlaması, bu değişim çabalarının bir süre sonra gündelik hayata yansımasını da sağlamıştır. Yaklaşık altı yüz yıldır rafine bir kültür/yaşam biçimi oluşturmuş, ana hatlarıyla tanımlanmış ve kendi meşruiyetini yaratmış bir medeniyet dairesi içinden bakıldığında öteki olarak görülen Batı'nın hayat biçimi, giyim kuşamı, modaları, düşünce biçimi, sosyal ve siyasi yapısı, felsefesi, Osmanlı için kendisinden mutlaka yararlanılması gereken ve vazgeçilmesi mümkün olmayan önemli değerler haline

gelmiştir. Bu tavrın amacı bellidir: *"Terakki etmiş Batıya, Batı medeniyetine, düşünüş ve algılayış ve yaşayış tarzına aynen uymak; tavır ve davranışları ona göre ayarlamak; Batılılaşmak, nihayet insanı, dolayısıyla devleti çöküşten kurtarmak ve ihya etmektir"* (Akay 1998: 102).

Ötekileşme çift taraflıdır. Kendisine benzemeyeni öteki olarak gören Osmanlı'nın, Batı tarafından öteki olarak görülmesi de çift taraflı oluşun bir sonucudur. On dokuzuncu yüzyılda kendisini "ötekiye göre" yeniden ayarlamak ihtiyacı hisseden imparatorluğun bu arzuyla araladığı kapıdan giren öteki, toplumsal ve siyasi hayata nüfuz ederek, kaçınılmaz bir şekilde onu dönüştürmeye başlar. Başlangıçta savunmaya dayalı bir değişim politikası olan ve temel amacı Avrupa devletlerinin egemenlik kurma çabalarına karşı korunmak ve Avrupa kültürünün harekete geçirdiği değişimi kontrol altına almak olan yenilenme çabaları, kısa sürede zorunluluktan kaynaklanan tercihin ve bir anlamda geri çekilişin bireysel anlamda bir tedirginlik ve daha büyük ölçekte bir tükenmişlik psikolojisi yaratmasına da sebep olur.

Sözü edilen bu değişimin sağlaması, olumlu ya da olumsuz taraflarıyla, edebiyat eserlerinde yapılır. Çünkü edebiyat bir toplumun hayata dair düşünüşünün yansımasıdır. Hayatımız ve algılarımız değişirken, bu değişimi/tedirginliği ve tükenmişliği kalabalık yığınlardan daha yoğun hisseden yazarlar; değişimin/ yenilenmenin ifade edildiği metinler üretmeye başlar. Batılılaşmayla başlayan tarihsel süreçte zihinlerdeki düzeni sağlayan pek çok algının değişmesi, özellikle zihinsel yetimliğin telafisi konusunda yazara ve edebiyata da önemli sorumluluklar yükler.

Devlet düzeyinde iktidarın karşılığı, aileyi bir arada tutan babadır. Aile için baba, tıpkı devlet düzeyinde olduğu gibi düzen sağlayıcı, koruyucu otoritedir. Babanın varlığının, otoritesinin ortadan kalkması, aileyi bozulma, dağıl-

mayla karşı karşıya bırakır. Babadan boşalan aile reisliği makamına kimi zaman, aileden bir başkası geçer. Böylece, yıllar boyunca güçlü ve güvenilir babalar tarafından korunmuş toplum/aile herhangi bir sorun yaşamaz. Çünkü burada söz konusu olan baba, biyolojik, kültürel anlamda devamlılığı sağlayacak bir kavramdır. Ancak Batılılaşmayla başlayan tarihsel süreçte zihinlerdeki düzeni sağlayan baba algısı değişir. Artık toplum babalığı değil, düzen sağlamaktan çok düzeni yıkmak görevi üstlenen bir yapı tesis olunur. Bu doğal bir babalık değil, bambaşka bir düşünüş üzerinde biçimlenen bir üvey babalıktır.

Bu bağlamda, hem iktidarı simgeleyen güç hem de bu gücün ailedeki karşılığı olan ve toplumun geleneksel ve kültürel değerlerini koruyan, taşıyan ve aktaran babaların, kaynağını bambaşka bir epistemolojiden alan Batıyla yer değiştirmesi ve doğal babanın ortadan kalkması, birey ve toplum açısından pek çok sorunu beraberinde getirir. Üvey baba, toplumun tarihsel, kültürel, inanç anlamındaki birikimini yok sayarak yeni kurallar koyar. Geleneksel baba rolünün/düşünüşünün yenisiyle yer değiştirmesi beraberinde bir kimlik ve değerler çatışmasını getirir. Bu iki güçten birisi eksik olduğunda, kişisel ve toplumsal bunalım kaçınılmazlaşır. Üvey çocuk psikolojisini kısa sürede tüm toplum yaşamaya başlar. İnsanın hiçbir yere ait olmadığına, kökeninin hiçlikte kaybolduğuna dair o elle tutulması zor duygu, yavaş yavaş yayılır. Evlerinin adreslerini bilmeyen/unutan insanlar çoğalmaya başlar. Eve/babaya geri dönmek isteseler bile artık doğru yolu bulmaları mümkün değildir. Bu durum fiziksel anlamda olmasa da, zihinsel anlamda bir yetimlik ya da kaybediştir. Akı'nın da ifade ettiği gibi Batılılaşma hareketlerinin başladığı XIX. yüzyıl, yüzyıllardır yaşadığı hayatla, önünde açılan yeni hayat karşısında tereddütler geçiren, yeni alacaklarıyla, eski hayatlarından feda edecekleri arasında tercih yapmak zorunda

kalan bir kültür değişmesi devridir. Bu devrin asıl sosyal dramı, insanların bu iki baskı arasında yaşamasıdır (Akı 1974: 22). Değişimin boyutu ne derece büyük, hızı ne denli yüksek olursa olsun, bir millet için eski hayatın ne kadar önemli ve yaşatıcı olduğu ortadadır. Bu bağlamda birey/toplum; yeni sistemin içerisinde kendisini güdüleyecek, oluşturulan yeni birliğin içinde kendisini anlamlı hissettirecek motifleri görmek zorundadır. Açıkçası hem Tanzimat hem de onu izleyen yıllarda yaşanan bireysel ve toplumsal sıkıntılar göz önünde tutulduğunda, yukarıda bahsedilen yetimliği telafi edecek ve çözüm yolları sunacak insanların gerekliliği de ortadadır. İşte bu sıkıntılı süreçte, devirle ilgili endişeleri, problemleri kavrayan ve eserlerinde bu problemlerin çözüm yollarını ortaya koyan önemli aydınlardan biri Ahmet Mithat Efendi'dir. Tanzimat ile başlayan modernleşme hareketleri tedrici olarak hayatın her alanına nüfuz etmeye başlarken, Ahmet Mithat Efendi gerek gazete yazıları gerek edebi eserleriyle bu sürecin daha az hasarsız atlatılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Ahmet Mithat Efendi, *Tarik* gazetesinde 1898 yılında kaleme aldığı "Biz Nereliyiz? Avrupalı mı Asyalı mı!?"[3] adlı makalesinde Avrupalı olduğumuz konusunda hiç şüphe olmadığını ifade ederken; İslam ve Şark milletlerinden daha çok Avrupalı olduğumuzu çünkü Avrupa'daki ilerlemelerden aldığımız payın diğer Şark milletlerinin hepsinden fazla olduğunu söyler. Ancak Avrupalının Avrupa'da çeşitleri vardır. İlim Avrupa'sı, sanayi Avrupa'sı, dindarlık Avrupa'sı, fuhuş Avrupa'sı, dinsizlik Avrupa'sı. Kısaca, Avrupa dediğimiz şeyin iyisi olduğu gibi kötüsü de bulunmaktadır. O halde bunlardan hangisi tercih edilecektir? Ahmet Mithat Efendi'ye göre, "Kemalat-ı manevîye ve

[3] Ahmet Mithat Efendi, "Biz Nereliyiz? Avrupalı mı Asyalı mı!", *Tarik*, nr.4615, 24 Cemaziyülahir 1316/28 Teşrini Evvel 1314/18 Teşrini Sani 1898, s. 1-2.

batıniyemizi kemalat-ı maddîye ve zahiriye ile tezyin edersek o zaman Avrupalıyız demekten yüzümüz kızarmaz."

Ahmet Mithat Efendi, 1909 yılında kaleme aldığı "Avrupa'yı Beğenelim mi, Yoksa Nefret mi Edelim?"[4] adlı makalesinde de Avrupa'dan neyin, niçin ve nasıl alınması gerektiği üzerinde durur. Avrupa'nın örnek alınacak yanlarından bahseder ama nefret edilmesi gereken yanları olduğunun da altını çizer. Bu yüzden Avrupa'yı maddî ve manevî olmak üzere ikiye ayırırken şu değerlendirmeyi yapma ihtiyacı hisseder:

> *"Biz Avrupa'yı ikiye taksim edeceğiz. Birisine "Avrupa-yı maddî" diyeceğiz ki imrendiğimiz şeylerin kâffesini o Avrupa'da bulup, harf be harf taklit edeceğiz. İş görmenin evvel be evvel muhtaç olduğu tecaribi onlar etmişler ve tarik-i muvaffakıyeti katiyen tayin eylemişlerdir. O yola gideceğiz. (…)*
>
> *Diğerine "Avrupa-yı mânevî" diyeceğiz ki iğrendiğimiz şeylerin de kâffesini o Avrupa'da bulacağız. Ondan tamamıyla nefret ve tebaüt edeceğiz.*

Ardından Batılılaşma/modernleşme süreci ile sıkıntıların nasıl atlatılması gerektiğiyle ilgili önemli bir faktörü ortaya koyar:

> *"Bizim manevîyatımız din-i mukaddesimizle tayin olunmuştur. "Hikmeti, ilmi nerede bulursanız, velev ki diyar-ı küfr olan Çin'den bile alınız" emrini dinimizden alıp o hikmetten, o ilimden maksat işte şu imrendiğimiz terakkiyat-ı maddîyeyi tevlit etmiş olan şeyler oldukları için hep onları alacağız. Manevîyat cihetine gelince Allah ve resûlünün evamir-i ahlâkıyla tahalli ederek iki cihanda medar-ı fevz ü necatımız olan manevîyatımızdan kıl ucu kadar bile tebaüt etmeyeceğiz."*

---

[4] Ahmet Mithat Efendi, "Avrupayı Beğenelim mi Yoksa Nefret mi Edelim?", *Neyyir-i Hakikat*, Manastır,1325, s. 2-5.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre manevî tarafları İslam dini tarafından tayin edilen Müslümanlar, *"Hikmeti, ilmi nerede bulursanız, velev ki diyar-ı küfür olan Çin'den bile alınız"* hadisine göre hareket etmeli, imrendiğimiz ve Avrupa'nın maddî ilerlemesini sağlamış şeyler mutlaka alınmalı, ancak manevî Avrupa'nın yolundan gidilmemelidir.

Çok yönlü bir sanatçı olarak Ahmet Mithat Efendi, ortaya koyduğu düşünceleriyle sadece yaşadığı dönemde değil, bugün de önemli bir yerde durmaktadır. Bu bağlamda yaşadığı devirde bir yol açıcı, aydınlığın geldiği bir ocaktır. Özellikle terakki, medeniyet, aile, kadın, hürriyet, iktisat, maarif, Osmanlılık, evlilik, esaret, batılılaşma, şahsi teşebbüs vb. konuları dile getirdiği eserleriyle yenileşme dönemine ve sonrasına önemli tesirleri olmuştur. Okay'ın değerlendirmesiyle, üslup, edebi değer ve anlatım tekniği bir kenara bırakılacak olursa, Ahmet Mithat Efendi, çok çeşitli alanlarda eser vermesi ve eserlerinin çokluğu derecesinde bir okuyucu kitlesi bulmasıyla, devrin önemli yazarlarından biri olmaktadır (Okay 2011: 157).

Ahmet Mithat Efendi'den bahsedilirken kullanılan "Efendi Babamız" tabiri sadece hürmet duygusundan kaynaklanan bir saygı ifadesi değildir. Toplumun yaşadığı farklı ruh hâllerini, kendi ruh hâliyle özdeşleştiren Ahmet Mithat Efendi, bu özdeşleştirmeyi yaparken problemlere kayıtsız kalamaz; çünkü toplumuna karşı sorumludur. Yazar olarak onun yapabileceği en iyi ve en doğal şey; tespit ettiği bu durum karşısında, elinden geldiğince halkını uyarmak, aydınlatmak ve ona çözümler sunmaktır. Bunun için elbette edebiyatın imkânlarından yararlanacak ve eserlerinde iki medeniyet, iki yaşam tarzı, arasında tercihe zorlanan; doğru yolu arayan topluma yol gösterici olacaktır. Ortada bir otorite boşluğu, kargaşa vardır. O, bu boşluğu dolduran "baba" olacak, romanlarıyla öğretmeyi amaçlayarak, dönemin çatışmalarını sergileyerek, iyi ve kötüye örnek göstererek, topluma babalık yapacaktır.

II. Hayatı Eserden Okumak ya da Hayattan Yansıyan Edebiyat

KURMACA bir dünyanın gerçekliği, yaşanan hayatın gerçekliğinden farklı olsa da, kurmaca eserin en önemli yapı unsurlarından biri de yaşantıdır. Yaşantı, yazarın eserini ortaya koyarken yararlandığı ana malzemelerden biridir. Pek çok yazar, kendi hayatı ve yaşantılarından yola çıkarak metinler ortaya koyabilir. Bu bağlamda Ahmet Mithat Efendi'yi çağdaşlarından ayrıcalıklı ya da ilgi çekici kılan şey de, sadece "her alanda" eser vermesi değil aynı zamanda ortaya koyduğu metinlerle hayatı arasındaki ilişkidir. Ahmet Hamdi Tanpınar, *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserinin, Tanzimat sonrası değişen toplumsal hayata eserleriyle önemli katkılar sağlayan Ahmet Mithat Efendi'ye ayırdığı bölümüne, hiç olmazsa başlangıç yıllarında yazarın eseriyle hayatı arasında sıkı sıkıya bir bağ bulunduğundan söz ederek başlar ve şöyle devam eder:

> *"Tanzimat nesillerinde fikir ve eser hatta bugünkü manasıyla samimi bir şekilde yaşanmış olsa bile yine şahsi bir macera çeşnisi ile gelir. Mithat Efendi'de gerek yetiştiği muhit, gerek hayatının ilk devrelerindeki tesadüfler itibarıyla bu şahsi macera duygusu daha kuvvetle göze çarpar. Bu itibarla onun eserine hayatından girmek, bu eseri yakalamak için sanılacağından çok faydalıdır."* (Tanpınar 2006: 400).

Sema Uğurcan da Ahmet Mithat Efendi'nin hatıratı ve romanları arasındaki ilgiyi ortaya koyduğu "Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet" adlı makalesinde, romancının *Menfa*'da anlattığı kendi şahsiyeti ile romanlarındaki kahramanların maceraları ve zihniyeti arasında çok yakın bir ilişki olduğuna vurgu yapar (Uğurcan 1986: 185). Nüket Esen, "Ahmet Mithat: Hayat ve Külliyat" adlı makalesinde, yazarın külliyatı bir bütün olarak ele alındığında, şahsi macerasının ortaya döküldüğünü ifade ederek, onun gerek kurmaca, gerekse kurmaca dışı eserlerine bakıldığında hem Ahmet Mithat'ın eserlerini bir belge gibi kullanarak hayatının izlerini sürmenin mümkün olduğunu, hem de hayat ve külliyat arasındaki paralelliklerin tespit edilmesinin mümkün olduğunu söyler (Esen 2006: 11).

Wellek'in deyimiyle, bir sanat eserinin en aşikâr sebebi, yaratıcısı yani yazarıdır. Bu yüzden edebi eserin yazarın hayatı ve kişiliği ışığında değerlendirilip açıklanması, edebiyat incelemesinin en eski yöntemlerinden birisidir (Wellek-Warren 2011: 85). Yazarın eserinin hayattan beslendiği gerçeği, ister istemez sanatçıya dönük eleştiride önemli bir yer tutan biyografik eleştiriyi akla getirmektedir. Berna Moran'a göre, sanatçının hayatı ve eseri arasında bağ kuran yazara dönük biyografik eleştiri, sanatçının kişiliği ve eserleri arasında sıkı bir bağ olduğu ilkesine dayanır. Biyografik eleştirinin de çeşitleri vardır. Bunlardan biri, bir yazarın ya da şairin hayatını yazmaktır. Ama burada amaç, sanatı ve sanat eserini aydınlatmak değil, ilginç görünen bir adamın hayatını incelemektir. Bu yöntem, sanatçının hayatı ve eserleri arasında bağ kurmaz. Yazara dönük eleştiri ise sanatçının kişiliği ve eserleri arasında sıkı bir bağ olduğu ilkesine dayanmaktadır. Bu ilke iki amaç için kullanılır:

1. Eserleri aydınlatmak için sanatçının hayatını ve kişiliğini incelemek.

2. Sanatçının psikolojisini, kişiliğini aydınlatmak için eserlerini bir belge gibi kullanmak

Bu iki yoldan birisi ya da her ikisi de kullanılabilir. Moran, yazarın anlatmak istediğiyle, eserin anlattığı arasındaki ayrıma dikkat çeker. Ona göre, yazarın yapmak istediği şey başka, yaptığı şey başkadır. Bunlar kimi zaman aynı olsa da yine de bu ayrımın gözden kaçırılmaması gerekir. (Moran 1991: 109-110).

Dünya edebiyatında, bu türün örneklerinin sağlamasının yapıldığı çalışmalar da vardır. Filizok'a göre, Villemain'in eleştiri yöntemi esas olarak tarihî ve biyografiktir. Sainte-Beuve, sanatçıya dönük eleştirinin ilk başarılı örneklerini vermiştir. Monografiler yazmış, biyografi ve portre yöntemini geliştirmiş, yazarların hayatını, yetişme tarzını, çağını, kültür muhitlerini, zevklerini, tutkularını, alışkanlıklarını araştırmıştır. Bu bilgiler yardımıyla yazarın eserlerinin daha doğru anlaşılacağı görüşündedir. Monografiler yöntemiyle insanlığın zihinsel gelişiminin tabii tarihinin yazılabileceğini düşünen Beuve, eleştirmeni de "Okumayı bilen ve bunu başkalarına öğreten adamdır" diye tanımlamaktadır (Filizok 2011).

Somut yaşam yolunda yazarın eserde bıraktığı izler, bir anlamda yazar-eser-hayat ilişkisi arasındaki bağı kurmak için bir çıkış noktası/dayanak oluşturmaktadır. Açıkçası, Ahmet Mithat Efendi'nin eserine de hayatından girmek / başlamak, eseri ve yazarı anlamak için okuyucuya önemli imkânlar sunmaktadır. Gerek *Menfa*'da kendisine dair anlattıkları, gerekse daha sonra hakkında yazılan biyografiler; yazarın hayatı ve kurmaca dünyası arasındaki yoğun geçişliliğin, romanı için önemli bir kaynak teşkil ettiğini göstermektedir. Yazarın yaşamı boyunca başından geçen olaylar, çalışma hayatı, eğitimi, aile çevresi, okuduğu ki-

taplar, aşkları, evlilikleri, sürgünlüğü vb. durumların eserdeki karşılıkları, Ahmet Mithat Efendi'de hayat ve eserin yan yana yürüdüğünü göstermektedir. Açıkçası, okuyucuyu Ahmet Mithat Efendi'nin dünyasına ulaştıracak yol, onun kurmaca dünyasının sayfaları arasından geçmektedir. Ahmet Mithat Efendi, sadece iç dünyasına ait sırları değil, kendi gerçek yaşamını somut hale getiren bütün olayları da olanca ayrıntısıyla roman ve hikâyelerinin arasına ilmek ilmek dokumuştur.

Yıldız Ecevit'in "Oğuz Atay'ın Biyografik ve Kurmaca Dünyası" adlı eserinde, yazarak var olan ve yazma çabasının en zorlu yollarında kendini bulmaya çalışan yazarların tümünün en güçlü yaşam tanığının kurmaca yapıtları olduğu (Ecevit 2005: 15) ifadesinden yola çıkarak, Ahmet Mithat Efendi'nin de kurmaca eserlerinde yaptığı şeyin bir anlamda kendini anlatmak olduğunu söyleyebiliriz. Yazarın yaşamıyla ilgili yazılmış biyografiler alt alta koyulduğunda, kurmaca metinlerin, yazarın yaşamını ortaya koymada belirleyici bir öneme sahip olduğu, kurmaca eserlerinin her bir satırında çocukluğundan beri yaşadıkları, yaşamak istedikleri, gerçekleştiremedikleri, acıları, hüzünleri, sevinçleri, okul yaşamı, iş yaşamı, gazeteciliği, ticaret hayatı, evlilikleri, çocukları vb. anlatıldığı net bir şekilde görülmektedir.